

MAM, UN BERBERISME EN EL LLENGUATGE INFANTIL CATALÀ

Dolors BRAMON

A l'entrada 'mama' del seu magnífic *Diccionari*, Joan Coromines escriu el següent sobre el mot 'mam': «terme infantil per a la llet que es mama o per a qualsevol líquid (irònicament els adults per a la beguda alcohòlica); en el Maestrat diuen *mà* (*beu mà*) ho he sentit, per exemple, a Vilafranca del Maestrat, altre abreuament infantil, més radical, del mateix.» Afegeix que «naturalment no té res a veure amb l'àrab *mâ* 'aigua' com ens han volgut fer creure algun arabista ingenu i altres que ... beuen a galet». Anota tot seguit que «com que hi ha gent que és àvida de veure-hi, potser no serà de més observar que aquest mot en l'àrab d'Espanya no es pronunciava *ma* sinó *me* o *mi*, segons els dialectes» i remet al *Vocabulista Arábico en lengua castellana* de Pedro de Alcalá.¹

Pel que fa a la consideració de l'il·lustre etimòleg sobre els arabistes ingenus o d'altra gent que beu a galet, he de confessar que jo en sóc una, perquè l'any 1981, en parlar de la societat medieval al País Valencià, em vaig referir a la fama de bones dides que tenien les dones morisques i vaig escriure que era ben reveladora la frase que, quan hi vivia, havia pogut escoltar a les mares valencianes: si els seus xiquets tenien set, els preguntaven 'vols mà?', i *mâ* –afegia jo– «és paraula àrab que significava i significa, 'aigua'.² Amb l'amabilitat que el caracteritza, el Dr. Vernet em va fer notar llavors que encara era viu a Catalunya l'ús del terme 'mam' com a sinònim d'aigua³ i que això invalidava la teoria sobre la possible influència de les morisques valencianes en la transmissió d'aquesta expressió. De fet, jo havia trobat aquesta referència a un article d'un autor que no recordo i que defensava el seu origen àrab en un *Almanaque* dels que publicava el diari «Las Provincias» entre els anys 1940 i 1950. I tot plegat quedà en l'oblit...

Però tenia i té raó Coromines en assenyalar que els infantilismes 'ma' i 'mam' no poden venir de l'àrab perquè és ben cert que en els dialectes andalusins es produïa el fenomen anomenat *imâlah* consistent en la tendència espontània de l'evolució de /â/ cap a /e/ i, fins i tot, en la denominada *imâlah* intensa, cap a /i/, tal com mostren les sèries

1. Petri Hispani, *De lingua arabica libri duo*, ed. Paul de Ladgarde, Göttingen 1883, 94, b8, on figura 'agua = mi, emyé'.

2. Dolors Bramon, *Contra moros i jueus. Formació i estratègia d'unes discriminacions al País Valencià*, Tres i Quatre, València 1981, 154 (traducció al castellà, 150 i traducció a l'àrab, 127).

3. A casa meua i entre molts coneguts també formava i forma part del llenguatge infantil familiar.

sànya > sènia > sínia o sàgya > sèquia > síquia, i que, com molt bé diu, hauria produït el canvi de *ma* en *me* o *mi*. És fàcil d'imaginar que la /m/ final del català l'inclinà a incloure els termes dins l'entrada 'mama', considerar-lo una de les formes del verb *mamar* i, en conseqüència, creure'l d'origen llatí. Però crec que les coses no són exactament així.

En primer lloc, cal mencionar les fructíferes recerques fetes pels estudiosos Federico Corriente i Ignacio Ferrando, que mostren que a les actuals llengües peninsulars hi ha més berberismes dels que hom ha reconegut tradicionalment perquè els llenguatges dels berbers no es van extingir tan aviat com s'ha cregut en el territori andalusí.⁴ Així les coses, l'ètim més probable de l'expressió catalana i valenciana que aquí ens ocupa és el terme *aman*, que significa 'aigua' en els parlars berbers.⁵ D'aquesta manera, s'haurà d'avançar cronològicament el paper transmissor de les dones musulmanes que haurien estat mares o havien fet de dides i de mainaderes entre futurs catalanoparlants i fer-lo recular a l'època andalusina, en la qual bona part del territori de la franja mediterrània fou poblada majoritàriament per berbers. Aquest fet és ben sabut i ha estat prou estudiat –si bé, o precisament perquè, ha estat objecte de polèmica– pels estudiosos durant les dècades dels vuitanta i dels noranta, sobretot.⁶

Al marge de les conegudes invasions dels berbers almoràvits i almohades que es produïren en el segle XI i XII, respectivament, cal comptar també, i de manera similar a com succeeix avui amb les tristament famoses pasteres, amb l'arribada espontània de pagesos berbers al territori peninsular ja des de l'any 711, és a dir, des del primer moment de l'establiment de musulmans a Hispània. Això va ser així perquè la proximitat geogràfica dels territoris andalusí i nord-africà i un govern islàmic a una banda i l'altra de l'Estret van facilitar un flux migratori de berbers, tard o d'hora seguits per les seves famílies.

És ben plausible, doncs, que les mares berberòfones immigrades a bona part del territori hispànic, forçosament més nombroses que les poques dones procedents de territoris arabòfons, haguessin generalitzat el terme *aman* enfront de l'àrab *mā'* i dels mots hispà-

4. Al marge dels treballs pioners de Dozy, Engelmann i Steiger, vegeu, especialment, M. Benche-rifa, *Amtâl al-a'wâmm fî l-Andalus li-Abî Yahyâ 'Abd Allah az-Zajjâl*-, II, Rabat 1971-1975; F. Corriente, «Nuevos berberismos del hispano-árabe», *Awraq* (Madrid) 4 (1981), 27-30; Id. *El léxico árabe-andalusí según el «Vocabulista in arabico»*, Madrid 1989; Id. «Hacia una revisión de los arabismos y otras voces con étimos del romance andalusí o lenguas medio-orientales en el diccionario de la Real Academia de la Lengua Española», *Boletín de la Real Academia* (Madrid), LXXVI, 1996; Id. «Los arabismos del portugués», *Estudios de dialectología norteafricana y andalusí* (Zaragoza), 1 (1996), 5-86; Id. «Los arabismos del catalán», *Estudios de dialectología norteafricana y andalusí* (Zaragoza), 2 (1997), 5-81; Id. *A dictionary of Andalusí Arabic*, Leiden 1997 (2ª edición 2002), I. Ferrando Frutos, *El dialecto andalusí de la marca media. Los documentos mozárabes toledanos de los siglos XII y XIII*, Universidad de Zaragoza, Zaragoza 1995, i ID., «G.S. Colin y los berberiscos del andalusí», *Estudios de dialectología norteafricana y andalusí* (Zaragoza), 2, 1997, 105-145.

5. Així m'ho indica amablement F. Corriente en resposta a la meua consulta.

6. Vegeu els estudis dels autors més representatius en pro d'un major poblament berber en els territoris avui catalanoparlants, com és el cas de M. Barceló o P. Guichard, i els M. d'Epalza o Mª J. Rubiera, en contra. I, com a colofó, Carmen BARCELÓ, «¿Galgos o podencos? Sobre la supuesta berberización del País Valenciano en los siglos VIII y IX», *al-Qanṭara* (Madrid), XI (1990), 429-460 i Pierre GUICHARD, «Els berbers de València, una vegada més. Resposta a Carme Barceló», *Afers* (València), 15 (1993), 225-232.

tics que al·ludien a l'aigua i així s'hauria anat estenent en el llenguatge infantil l'expressió que ara tractem. Val la pena, en conseqüència, que intentem resseguir el camí que hauria fet el mot *aman*: en entrar en contacte amb arabòfons, és a dir, en arabitzar-se, el berber hauria perdut el seu prefix de classe, *a-*, i va passar com a *man* en andalusí. Però, com s'explica que llavors canviés la consonant final /n/ per /m/? Una possible i plausible resposta pot ser que aquesta ultracorrecció ja es produís dins del dialecte andalusí, tal com va succeir en d'altres casos en què /m/ final es realitzava com a /n/. Així es pot constatar, per exemple, en el topònim aragonès Alfamén < *alḥammâm* o en l'arabisme *alfaquim* (castellà *alfaquín*) < *al-ḥakîm*⁷ amb significat de 'savi, especialment filòsof o metge'.

Això és degut a que el castellà no tolera paraules amb el fonema /m/ en posició final, mentre que el català, per contra, no té cap problema ni per introduir-les ni per pronunciar-les, tal com mostren, per exemple, l'arabisme *imam* (castellà *imán*), l'hebraisme *Jerusalem* (castellà *Jerusalén*), l'anglicisme *rom* (castellà *ron*) o el turquisme *harem* (castellà *harén*).⁸

Si bé cal advertir que no hi ha testimonis de l'ús del mot *man* en andalusí, caldrà assenyalar tot seguit que no coneixem cap terme del llenguatge infantil que estigui documentat en aquest camp lingüístic que, sens dubte i com succeeix en totes les llengües, en tenia. Crec que l'explicació d'aquesta manca de documentació pot ser deguda al fet que, com que el terme pertany a l'àmbit col·loquial i familiar, no va interessar als lexicògrafs.

I, finalment, i pel que fa a la correcció de la consonant final /n/ per /m/, com que es tracta precisament de llenguatge infantil, és molt fàcil que s'hagués produït una assimilació de la nasal /n/ a la labial /m/ perquè d'aquesta manera se simplifica la pronunciació d'una sola consonant, com es mostra en la 'infantilització' de *pare* i *mare* per *papa* i *mama* o de *pixar* per *pipí*.

7. Vegeu Federico Corriente, *A Grammatical Sketch of the Spanish Arabic Dialect Bundle*, Madrid 1977, 2.4.1. i Id., *Árabe andalusí y lenguas romances*, Madrid 1992, 2.1.2.1.4.1.

8. Curiosament, però, es produeix una excepció en el llenguatge infantil castellà, com és el cas que al menjar se li digui *ñam ñam* tot pronunciant ben clarament la /m/ final.